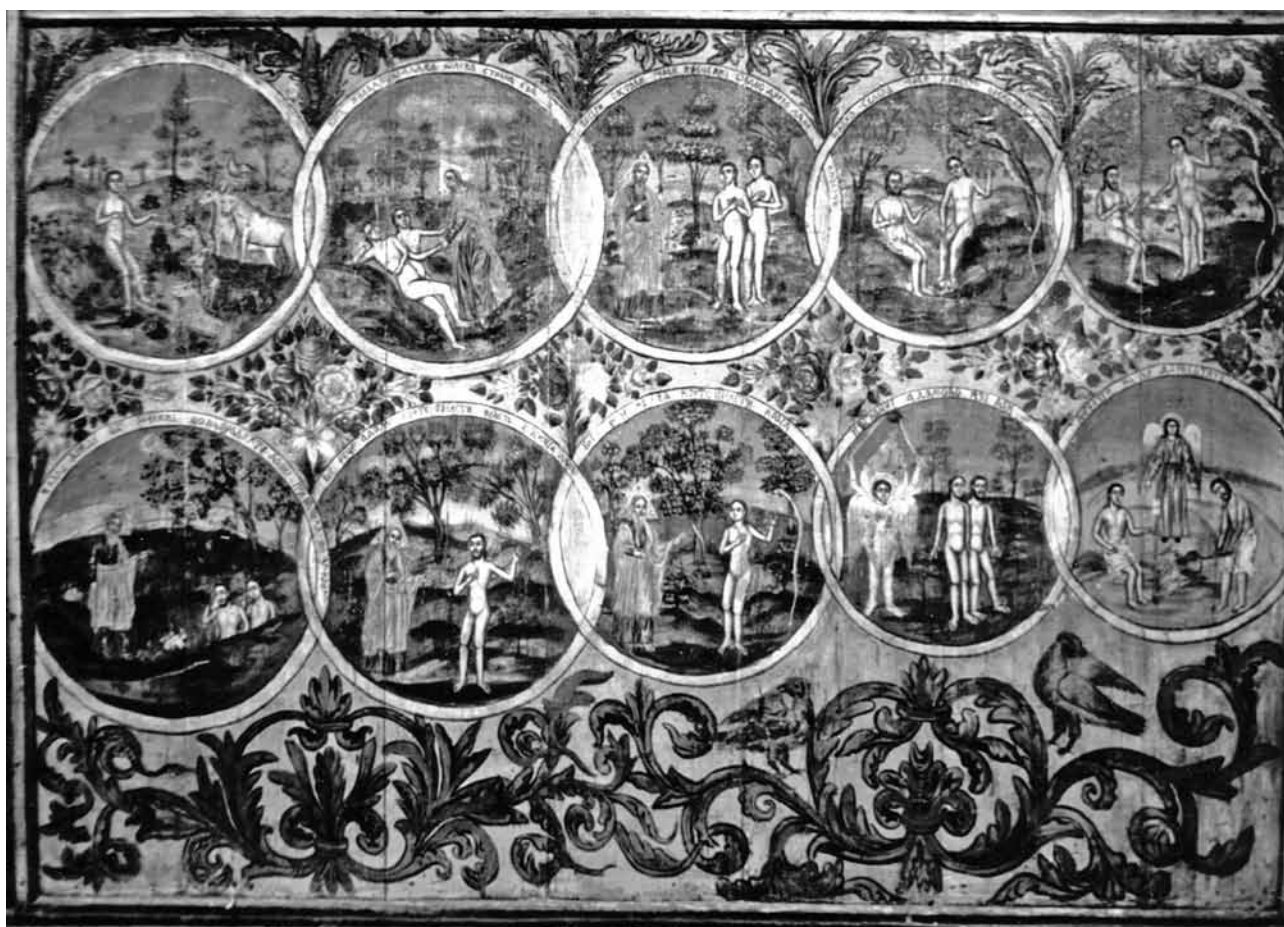

Иванка ГЕРГОВА
Институт за изкуствознание при БАН, София

ЗОГРАФ ДАНАИЛ ЩИПЛИЯТА

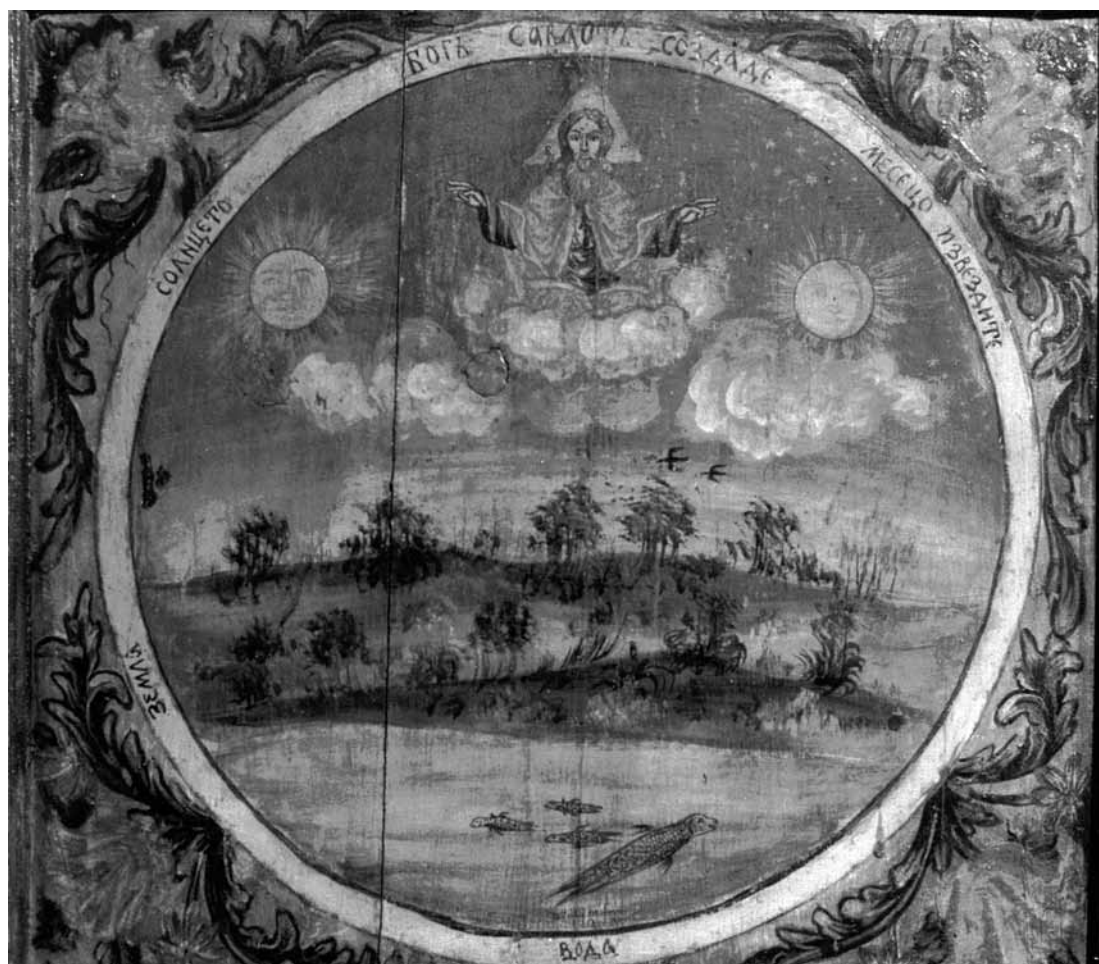
1. Цикъл Шестоднев в иконостаса на църквата „Възнесение Христово” в гр. Чипровци. 1865-1866 г.

В своя капитален труд „Български възрожденски майстори” Асен Василиев излага изключително богати сведения за македонски зографи, техните фамилии, движението им, за творбите им в различни краища на България¹. Близко половин век по-късно знанията за творчеството на редица от тези майстори са обогатени, откриват се и нови имена, уточняват се биографични подробности. Машабната събирателска работа на терен още не

е приключила, особено в България, тя не е загубила и своето значение. Днес имаме много по-голяма възможност да търсим резултатите от контактите между зографи с различен произход и подготовка, от обмена на художествени форми и идеи. Настоящият текст е опит в тази насока, той има за цел да анализира някои от произведенията на зографа Данаил от Щип, запазени в северозападна България, за да се направи опит за изясняване на неговия творчески метод.

Асен Василиев изглежда пръв пише за зографа. В тома с материали от научната експедиция в се-

¹ Василиев, А. *Български възрожденски майстори*. София, 1965.

2. Бог Саваот създава света. Иконостас в чипровската църква „Възнесение Христово”.

верозападна България той дава сведения за икони на Данаил в берковската църква „Св. Никола”, за икони и стенописи в църквите на гр. Чипровци и с. Копиловци². Малко по-късно в „Български възрожденски майстори” дава кратки биографични сведения за зографа и изрежда негови произведения в България, които познава³. Текстът обема само една страница, но и днес можем да добавим съвсем малко към списъка на творби на щипския зограф. За съжаление в книгата не е останало място за поместване на илюстрации към статията. Кратки текстове за Данаил от Щип и репродукции на някои негови стенописи и икони в северозападна България са поместени в книгата „Възрожденско изкуство в Михайловградски окръг”⁴. Нови данни за икони на зографа в родния му град и околностите, както и ценни спомени за

него дава Коста Балабанов в каталога на иконите в щипската църква „Успение Богородично”⁵. Още негови икони са отбелязани в каталога на сбирката в църквата „Св. Никола” в Щип⁶.

В подписите си Данаил посочва произхода си, наричайки се „Щиплия” или „от Щип”. К. Балабанов се позовава на спомените на стария жител на щипско Ново Село Петре Карагъзов, според които зографът живеел в селото, в къща до брега на р. Брегалница⁷.

Вероятно според тези спомени фамилията на зографа е предадена от Балабанов като „Коцов”. Върху иконостаса в с. Гаганица, Берковско е записано: „Данаил Щипли/ Георги Аврамович”. Асен Василиев приема, че това е пълното име на зографа и предполага, че е от някой мяшки род, а е преселен в Щип⁸. На друго място той определя Данаил като „живописец от школата на дебърски-

² Василиев, А. *За изобразителните изкуства в северозападна България*. В: Комплексна научна експедиция в северозападна България през 1956 г. София, 1958, 176, 186-188, 195, ил.14, 15, 23, 24.

³ Василиев, Ас. *Български възрожденски майстори*, 289-290.

⁴ Гергова, И. *Възрожденско изкуство в Михайловградски окръг*. София, 1983, ил. 5-7, 70, 72, 73.

⁵ Балабанов, К. *Галерија на икони*. Штип, 1988, 36-37, № 83-85, 114, 185.

⁶ Панзов, Н. *Галерија на икони. Црква Свети Никола*. Куманово, 1991, 21, № 38, 69, 98.

⁷ Балабанов, К. *Цит. съч.*, 36-37.

⁸ Василиев, А. *Български възрожденски майстори*, 289.

3. Горна част на иконостаса в чипровската църква „Възнесение Христово” 1866 г.

те майстори⁹. Налага се да направим корекция на мнението, че Георги Аврамович е име на бащата на зографа. В гаганишкия надпис това е отделно име, написано на друг ред. Предполагам, че името е на майстора, изпълнил дърворезбата, което срещаме и върху резбования архиерейски трон в църквата „Св. Димитър” в с. Доктор Йосифово, Монтанско¹⁰.

Годините на раждането и смъртта на Данаил не са известни. Последните му датирани работи са от 1899 г., вероятно е починал скоро след това. Според Ас. Василиев той „се поминал на около седемдесетгодишна възраст”¹¹. Ако това е вярно, би трябвало да е роден около 1830 г., но Балабанов предполага, че това е станало през 1840¹².

Според запазените спомени Данаил не оставил потомство, може би не е бил женен, имал сестра Лена. Бил нисък, с широко лице и гъста черна брада¹³.

Няма никакви данни за това от кого Данаил е усвоил зографския занаят, какво е било изобщо образованието му. Той е бил грамотен човек, както се вижда от надписите в неговите стенописи и икони, където не намираме особено много право-

⁹ Василиев, А. *Социални и патриотични теми в старото българско изкуство*. София, 1973, 99.

¹⁰ Според терените ми проучвания. Името не фигурира в книгата на Асен Василиев „Български възрожденски майстори”, посветена на зографи, резбари и строители.

¹¹ Василиев, А. *Български възрожденски майстори*, 290.

¹² Балабанов, К. Цит. съч., 36.

¹³ Пак там, 37.

писни или граматически грешки¹⁴.

Въпросът за професионалното обучение на Данаил Щипли е важен, но изисква специални проучвания. В самия Щип, респективно Ново село изглежда не е имало местни зографи, защото жителите канят майстори от други места (Самоков, Велес и др.), за да украсят обновените църкви „Успение Богородично”, „Св. Никола”¹⁵ и метоха „Покров Богородичен”¹⁶. Има няколко възможни хипотези:

Данаил да е самоук зограф; да е чиракувал при някой зограф, работил временно в родните му места; да е пребивавал в работилницата на някой утвърден майстор, за да се научи на занаята. Във всички случаи богатите ризници на двете големи щипски църкви са му били известни и без съмнение са изиграли някаква роля върху неговото ранно творчество.

Ето списък на датираните произведения на зографа според публикуваното и собствените ми теренни наблюдения:

1861 г. икони в църквата „Св. Параскева”, с. Радибош, Кривоаланечко;

1862 г. икона Св. Константин и Елена в църквата „Св. Мина” в гр. Кюстендил;

1865-6 г. иконостас в църквата „Възнесение” в гр. Чипровци;

1866 г. иконостас в църквата „Св. Петър и Павел” в с. Николово, Монтанско;

1866-7 г. иконостас в църквата „Възнесение” в с. Горна Лука, Чипровско;

1868 г. иконостас в църквата „Възнесение” в с. Гаганица, Берковско;

1869 г. икони в параклиса „Св. Атанасий” в Чипровския манастир;

1872 г. икона Св. Спиридон в църквата „Св. Никола”, гр. Берковица;

¹⁴ Срещат се някои типични грешки като изпускане на букви: Константин, Ристофор, както и объркване на падежни форми.

¹⁵ Балабанов, К. Цит. съч.

¹⁶ Панзов, Н. *Црква Покров на св. Богородица Ново село – Щип*. Завод и музеј – Щип. Сборник IX-X. Щип, 2003, 98-106.

4. Иконостас в църквата „Възнесение Христово” в с. Горна Лука, Чипровско. 1866-1867 г.

1873 г. икони в църквата „Св. Георги” в с. Ранченици, Светиниколско;

1876 г. икони и стенописи в църквата „Св. Арх. Михаил” в с. Копиловци, Чипровско;

1877 г. стенописи в църквата „Възнесение” в гр. Чипровци;

1878 г. стенопис в хана на Йован Мицов в с. Бели Мел, Чипровско;

1879 г. иконостас в църквата на с. Дива Слатина, Чипровско;

1895 г. икони за църквата „Успение Богородично” в Ново село при Щип; икони за църквата „Св. Никола” в Щип;

1896 г. икони в църквата „Св. Никола” в с. Крупище, Щипско и в църквата „Св. Йоан Предтеча” в с. Горни Балван, Щипско;

1899 г. икони в църквата „Св. Спас” в с. Карбинци, Щипско.

Недатирани икони на зографа се намират в: църквата „Успение Богородично” в с. Камена Рикса, църквата „Св. Троица” в с. Бели Мел, църквата „Св. Георги” в с. Главановци, църквата на с. Говежда, всичките села са в Монтанско.

Ясно е, че поне 17 години Данаил Щиплията работи в един район около Чипровци, където може би живе по това време (само през 1873 се е завърнал за кратко в Македония). Къде се е намирал между 1879 и 1895 г. за сега остава загадка. Завърнал се в родния си край, той продължава да работи до своята кончина.

В северозападна България зографът получава поръчки за изпълнение на иконостаси, отделни

икони и два стенописни ансамбъла. В църквите на Чипровци, с. Копиловци, с. Николово, с. Дива Слатина, с. Горна Лука целите иконостаси са негово дело, а в други храмове Данаил е изпълнил само цикли от Шестоднева, отделни иконостасни редове, венчилки или икони в по-стари иконостаси.

В този район не са се създали условия за формиране на местно художествено средище.

Много малко стари храмове са били запазени през XIX в. В представителните храмове на побогатите енории, както в Берковица или Лопушанския манастир, са били канени зографи от Самоковската художествена школа, а в редица селски църкви намираме икони от тревненски майстори. В района през 70-те години на XIX в. работи епизодично и копривщенският зограф Христо Енчев. Масово започват да се възстановяват църкви и да се строят нови храмове през втората половина на века и това е вероятно причината Данаил Щиплията да се задържи по-дълго в района, привлечен от многото поръчки. Неговите иконостаси са необичайно богати на фона на съществуващото преди това в Чипровския край.

В цокълните пана на иконостасите Данаил помещава развити цикли от Шестоднева. Това не е новост, нито в балканския иконостас, нито за Чипровския регион, където има по-ранни подобни цикли от тревненски майстори, но в повечето случаи сцените са по-малко.

Първият иконостас, изпълнен от Данаил, който днес е известен, е този в църквата „Възнесение” в гр. Чипровци (1865). Върху северното пано на иконостаса са поместени: Бог създава небето, земята, водата, месеца и звездите и Бог създава Адам и му вдъхва душа. Върху второто пано в два реда са разположени: в първия ред - Адам дава имена на животните; Създаването на Ева; Бог поставя Адам и Ева в рая и им забранява да ядат от дървото (на познанието); Змията (краса)

5. Пророк Данаил. Пророчески ред в иконостаса в църквата „Арх. Михаил” в с. Копиловци. 1876 г.

6. Архангел Михаил мъчи душата на богатия Лазар. Икона в чипровската църква „Възнесение Христово”.

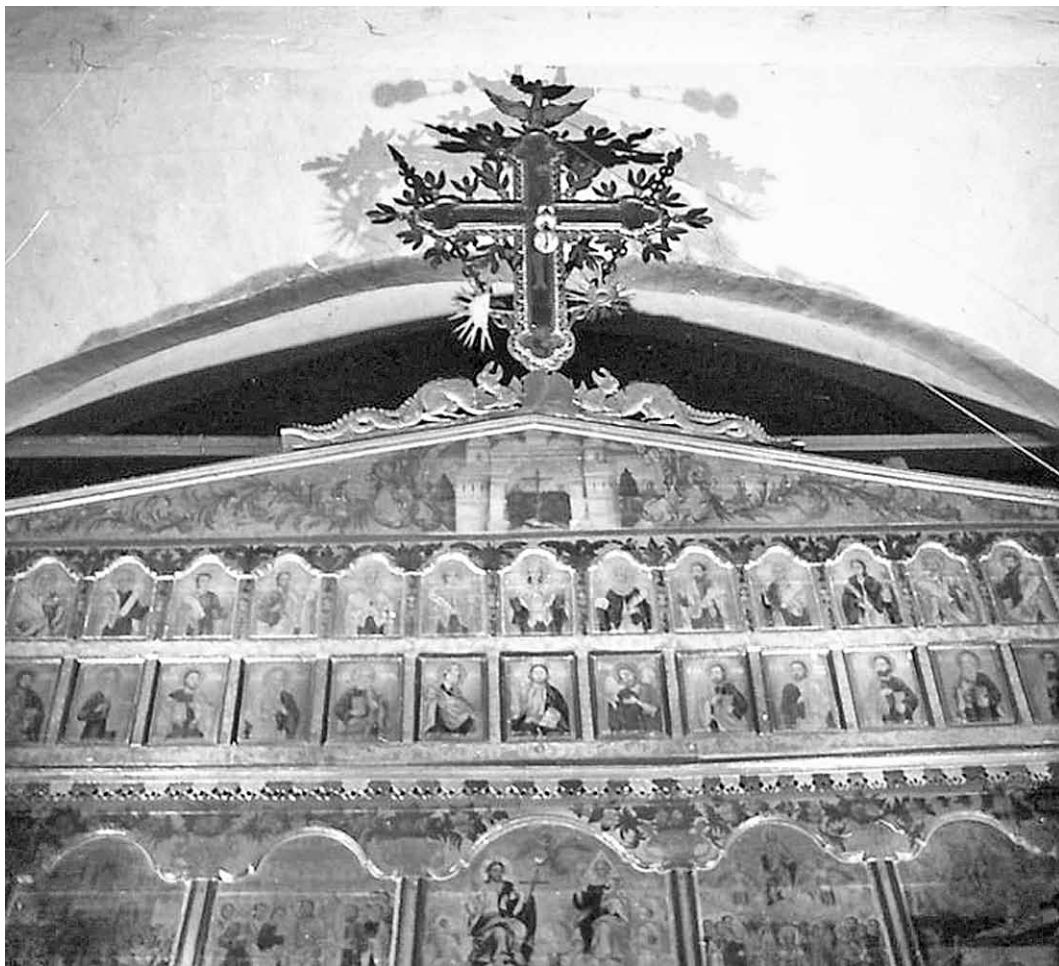
прелъстява Адам и Ева; Адам и Ева ядат от забранения плод; в долния ред – Бог укорява Адам и Ева, а те се посрамват; Бог пита Адам кой го прелъсти, Адам отговаря: жената, която си ми дал; Бог пита Ева кой я прелъсти, Ева отговаря: краса; Изгонване на Адам и Ева от рая; Ангел учи Адам и Ева да работят. Същите 12 сцени намираме и в иконостаса в църквата на с. Горна Лука, работен непосредствено след чипровския, както и в църквата на с. Гаганица. Сцените са придружени от дълги надписи. Прави впечатление, че този цикъл е по-подробен отколкото се предписва в Ерминията на Дионисий от Фурна, най-разпространеният зографски наръчник в тези времена¹⁷. Възниква въпросът - какъв е източникът на Данаил Щиплията. Дали той е донесъл със себе си от родните си места или от мястото, където е обучен, знания за състава на цикъла и надписите към съ-

¹⁷ Ерминия или наставление в живописном искусстве, составленное иеромонахом и живописцем Дионисием Фурноаграфом от 1701-1755 год. Порфирия, епископа Чигиринского. Москва, 1993, 50-51. Описани са сцените: Сътворението на Адам, Адам дава имена на животните, Създаването на Ева, Грехопадението, Изгонването на Адам и Ева от рая, Плачът на Адам и Ева и Адам и Ева работят.

ответните сцени, или го е видял някъде другаде, може би в Чипровско? Не е лесно да се отговори на този въпрос, тъй като са публикувани много малко късни иконостаси от Македония¹⁸. Доколкото знам, рисувани сцени от историята на Адам и Ева в долната част на иконостаса за Македония са редки, или по-скоро изключение. В България от края на XVIII и през целия XIX в. те са най-типични за иконостасите, изпълнени от тревненски майстори¹⁹, макар да не са само техен „патент”. В тревненските цикли намираме всички използвани от Данаил сцени, схемите за отделните изображения, и подобни надписи. Твърде интересно е назоваването на змията прелъстителка като „краса” в чипровския иконостас. Трябва да отбележа, че

¹⁸ Матевска, Д. *Спомениците на живописот во Малешевскиот крај од 19 век и почетокот на 20 век*. Скопје 2003, 108, сл. 165 – четири сцени от живота на Адам и Ева в цокълната част на иконостаса на църквата Св. Георги в с. Будинарци, изпълнени според авторката от дупнишкия зограф Никола Янакиев през 1859 г.

¹⁹ Василиев, А. *Социални и патриотични теми в старото българско изкуство*. София, 1973, 88-103, ил. 73-77, 81-86.

7. Иконостас в църквата „Архангел Михаил” в с. Копиловци. 1876 г.

в другите иконостаси, изпълнени от Данаил виновницата за грехопадението е названа просто „змия”. Влиянието на тревненските цикли върху изпълнените от щипския зограф изглежда несъмнено, но проверката на придружаващите надписи в известните ми тревненски изображения от цикъла не откри използване на думата „краса” за змията. „Краса” като синоним на змия намираме на л. 89 в ръкописния сборник, изпълнен през 1796 г. от поп Пуно от Мокреш²⁰, село, намиращо се в северозападна България, в района, където работи зограф Данаил. Поп Пуно очевидно е познавал апокрифи, в които се казва, че змията била от всички животни в рая най-красива²¹. Дали това название на змията е било познато на зограф Данаил от сборника на поп Пуно²², или е било раз-

пространено и известно сред по-широки кръгове и региони, е въпрос, на който не мога да предложа отговор. Възможно е зографът да е виждал по-старо изображение, сигнирано по този начин, което не е запазено или не ми е известно.

Сравнението на еднакви сцени от цикъла Шестоднев, изпълнени от Данаил в различни църкви показва една относителна свобода и вариативност, както в композициите, така и в надписите, които ги придружават. Това помага да се доближим до разбиране на творческия му метод. Очевидно не е използвал копирки и не е разполагал с писмен наръчник, в който да са фиксирани надписи към сцените. Работил е по памет, познавайки съдържанието на цикъла и литературната му основа, която изглежда не е само библейския текст, но и негови апокрифни вариации.

Друга особеност на иконостасите, изпълнени от

²⁰ Народна библиотека „Св. Кирил и Методий” в София, № 693. Вж.: Христова, Б., Караджова, Д., Узунова, Е. *Бележки на българските книжовници X-XVIII век*. Том 2. XVI-XVIII век. София, 2004, № 467 (с цитирана литература за ръкописа).

²¹ Стара българска литература. Том първи. Апокрифи. Съставителство и редакция Донка Петканова. София, 1982, 33 – апокриф „За тивериадското море”.

²² Сборникът е бил написан в с. Мокреш, а през 1878 г.

е бил в Прогорелец (квартал на сегашното с. Якимово, Монтанско). Вж. Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи в софийската Народна библиотека*. Т. II, С, 1923, 305. Макар в селото и най-близките селища да не се намират творби на Данаил Щиплия, те са в непосредствена близост с местата на неговото пребиваване и работа.

8. Св. Георги Нови Янински. Стенопис в църквата „Архангел Михаил” в с. Копиловци. 1876 г.

Данаил, е наличието на пророчески ред, в центъра на който е поместено изображението на Богородица оранта, сигнирана „Знамение на небеси” (в Горна Лука 1867 и Копиловци 1876). Пророческите иконостасни редове се срещат рядко на Балканите. Подобно рядко изключение е фризьт от Карпинския манастир от XVI в., илюстриращ темата Пророците те предвестиха²³. Пророчески редове с изображение на Богородица Знамение в центъра, са характерни за руския висок иконостас, от където вероятно проникват в Румъния. От

²³ Расолкоска-Николовска, З. *Иконостас Карпинског манастира*. – Зборник за ликовне уметности 16. Нови Сад, 1980, 281-289; Поповска-Коробар, В. *Икони од Музејот на Македонија*. Скопје, 2004, № 53.

началото на XVIII в. под влияние на влашките иконостаси, където пророческите фризове се срещат почесто, те се появяват и в български иконостаси²⁴, но отново са изключително редки – срещаме ги в две арбанашки църкви, както и в църквата „Възнесение” в с. Гаганица, където Данаил е работил. Но гаганишкият фриз не е модел за Данаил, защото пророците там са в кръгли медальони, а не под арки, освен това липсва Богородица в центъра. Доколкото ми е известно, в иконостасите в Македония от XIX в. такъв иконостасен ред не се среща. В центъра на пророческите редове се изобразява Богородица Платитера с медальон с Младенеца пред гърдите. Данаил обаче представя Богородица без Младенеца и я сигнира „Знамение на небеси”, един необичаен за балканските паметници епитет. „Знамение” е епитет на Богородица, характерен за руската традиция, идващ от легендата за една чудотворна икона, спасила през XII в. Новгород от нападащите го суздальци, като с чудото си дала знамение за избавлението. Иконата представя Богородица оранта, с бюст на Младенеца пред гърдите в медальон²⁵. Впоследствие в Русия се появяват множество нови чудотворни икони с тази иконография и название²⁶. В руските иконописни наръчници този иконографски тип почесто се назовава „Въплъщение”²⁷, а в балканските паметници, когато има епитет, той е най-често „Платитера”

или „Ширшая небес”, макар че се среща и „Въплъщение”. При Данаил обаче иконографията е по-различна, защото той рисува само Богородица, с молитвено издигнати ръце, без Младенеца.

²⁴ Гергова, И. *Ранният български иконостас 16-18 век*. София, 1993, 42, ил. 40, 94, графична схема на с. 36.

²⁵ Смирнова, Э. *О местной традиции в новгородской живописи XV века. Иконы с избранными святыми и Богородицею Знамение*. В: *Средневековое искусство*. Русь. Грузия. Москва, 1978, 203-210.

²⁶ Поселянин, Е. *Богоматерь. Описание её земной жизни и чудотворных икон*. Книга II. Москва, 2002, 585-617.

²⁷ Кондаков, Н. *Иконография Богоматери*. Т. 2. Санкт Петербург, 1915, 103-123.

9. Благовещение. Стенопис в църквата „Архангел Михаил” в с. Копиловци. 1876 г.

Епитетът „Знамение на небеси” е също по-различен. Новгородското знамение се е случило на земята, а не на небето. Какво съдържание Данаил е заложил в епитета на Богородица „Знамение на небеси” е трудно да се уточни. Ако се схваща буквално, би трябвало да е свързан с някое чудо, в което Богородица дава знамение от небесата, но не би имал логика в контекста на иконостасния ред. В богослужебната прослава на Божията майка тя не е назовавана по такъв начин. Ако Данаил е бил повлиян от руската традиция, може би не я е познавал добре, или е искал да направи свой вариант. Тук трябва да се спомене, че според спомените за зографа той бил ходил в Русия²⁸, което изглежда напълно възможно, тъй като по-вероятно е да е видял пророчески иконостасен ред с Богородица в центъра в Румъния или някъде в руските земи. Това посещение би трябвало да е станало между 1862 и 1865 г., период, от който не са известни негови творби.

Твърде необичайно и интересно е решена горната част на иконостаса в църквата на с. Копиловци.

Над пророческия ред се издига голям триъгълен фронтон, в центъра на който под триумфална арка е изобразен голготският кръст. Не ми е известен аналог на такова решение в иконостас. Но моделът на зографа може да бъде посочен и това е гравюра на с. 18 в книгата „Описание Святаго Божия града Ерусалима”, издадена от Христофор Жефарович във Виена през 1748 г.²⁹ Данаил е използвал и други гравюри в книгата, рисувайки празничните икони в същия иконостас.

Може да се допусне използване на графичен образец и в иконата Арх. Михаил мъчи душата на богатия Лазар в църквата „Възнесение” в Чипровци. Композицията е във вариант, извънредно много разпространен през целия XIX век. Но ако се сравни чипровската икона с многобройните щампи с този сюжет, изпълнени по това време, ще намерим само една, която е най-близка във всички детайли, особено в позата на архангела –

²⁸ Балабанов, К. Цит. съч., 37.

²⁹ *Описание на Ерусалим*. Съставител, художник и гравьор Христофор Жефарович. Виена, 1748. Факсимилно издание представено от Христо Дерменджиев. София, 1986.

10. Архангел Гавриил. Стенопис в църквата „Архангел Михаил” в с. Копиловци. 1876 г.

щампата, изпълнена от светогорския йеромонах Даниил³⁰. Възможно е, разбира се, зографът да е повлиян от някоя живописна реплика на графичното изображение. В повечето живописни и графични изображения на сцената надписът е само „Архангел Михаил мъчи душата на богатия”³¹, а в чипровската икона Данаил е добавил името Лазар. Когато в края на XVIII в. композицията се обогатява и конкретизира, тя се свързва с притчата за богатия (Лука 12:16-21), като връзката се потвърждава от надписи - цитати, изписвани в

³⁰ Папастрати, № 198

³¹ Попова, Е. Зографът Христо Димитров от Самоков. София, 2001, 177-180; Папастрати № 195-201.

изображенията. Но в евангелския текст името на богатия не е посочено. Името Лазар насочва към друга притча – за богатия и бедния Лазар, имаща подобно есхатологично съдържание (Лука 16: 19-31). В стенописна илюстрация на тази притча в църквата „Св. Богородица” в Петрич (1871 г.) зографите Христо, Исая и Кузман Макриеви рисуват арх. Михаил вадещ душата на богаташа³². За сравнение в ерминията на Дионисий от Фурна не се предписва присъствието на архангела при ложето на мъртвия богаташ³³. Но и в тази притча името не е на богаташа, а на бедния, чакащ край вратите да се нахрани. Все пак може да се проследи съществуването на традиция, назоваваща грешния богаташ Лазар. В изображението на Страшния съд в параклиса „Св. Харалампий” в църквата „Св. Атанасий” в Арбанаси (1724 г.) в ада е представен „богатият Лазар” в огнената река³⁴. В една много подобна на данаиловата икона от зограф Давид в църквата „Св. Димитър” в с. Мирково (1850 г.) виждаме надпис: „Преставление Лазару богатому”³⁵. Почти аналогичен на данаиловата икона е надписът върху иконостасна врата с образа на арх. Михаил в църквата „Св. Теодор Тирон” в с. Соголяно, Кюстендилско (1860)³⁶: „Архангел Михаил муче душата на богатия Лазар”. Ликът на архангела твърде много напомня почерка на самия Данаил. Братята Макриеви произхождат от Галичник, а за зограф Давид има спомени, че се преселил в Мирково от Дебърско³⁷. Иконите в с. Соголяно най-вероятно са изпълнени от зограф Васил от Струмица³⁸. Това насочва към възмож-

³² Василиев, А. Социални и патриотични теми в старото българско изкуство. София, 1973, 59, ил. 53.

³³ Ерминия, 125.

³⁴ Гергова, И., Попова, Е., Генова, Е., Клисаров, Н. Корпус на стенописите в България от XVIII век. София, 2006, 143.

³⁵ Василиев, А. Български възрожденски майстори, 575, ил. 351; Василиев, А. Социални и патриотични теми, ил. 56.

³⁶ Василиев, А. Художествени паметници и майстори образотписци из някои селища на Кюстендилско, Трънско и Брезнишко. В: Комплексни научни експедиции в западна България през 1957 и 1958 г. София, 1961, 224, ил. 48.

³⁷ Василиев, А. Български възрожденски майстори, 574.

³⁸ Иконата на Богородица в с. Соголяно е почти идентична с едноименната икона на зограф Васил от Струмица, работена през същата 1860 г. за кюстендилската църква „Св. Мина”. Вж.: Василиев, А. Художествени паметници, ил. 28. В иконите на този твърде интересен майстор има орнаментика, която също напомня работите на Данаил Щиплията, изпълнил две години по-късно икона за същата кюстендилска църква. Не е из-

11. Интериор на църквата „Възнесение Христово” в гр. Чипровци. Стенописи от 1877 г.

ността този вариант на сцената Архангел Михаил мъчи душата на богатия да е създадена в Македония, откъдето Данаил Щиплия я е усвоил.

Иконите, изпълнени от зографа в Чипровския край, са доста стандартни като иконография – обикновено светците са представени до пояс или до коляно, често светците войни са облечени с брони и носят оръжие. В някои случаи нимбовете са многогълни. Голяма роля играе орнаментът. Двата стенописни ансамбъла, изпълнени от Данаил Щиплията се намират в църквите „Св. арх. Михаил” в с. Копиловци (1876) и „Възнесение” в Чипровци (1877). И на двете места преобладават светци в цял ръст, а сцените са съвсем малко. Както и в иконите, и тук Данаил използва различни иконографски варианти за едни и същи светци. Например в Чипровци св. Харалампий е стъпил върху фигурата на смъртта, представена като скелет, а в Копиловци тази фигура липсва. Смъртта с коса в ръка и пясъчен часовник с крила върху главата възпроизвежда изображенията в редица шампи на светеца³⁹. Образът на св. Георги Нови Янински в Копиловци очевидно е копиран

ключено Данаил да е познавал зографа, със сигурност неговите кюстендилски икони, или дори да е негов или на баща му ученик, но това изисква проверка. За зограф Васил Георгиев от Струмица виж: Николовски, А. *Григориј Пецанов и другите струмички зографи*. – Акта Велјуса. Книга 2. Скопје, 1984, 210-211; Николовски, А. *Сликаството на XIX век во Струмичкиот крај*. – Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости и музеј – Струмица. Зборник на трудови. Струмица, 1989, 148, 149.

³⁹ Папастрати № 322-325.

от светогорската шампа, изпълнена през 1840 г. или тази от 1841⁴⁰, които повтаря в най-дребните детайли. Графични модели могат да се посочат и за сцените Рождество на св. Йоан Педтеча и Благовещение в копиловската църква⁴¹. В Рождество Йоаново балдахинът над Елисавета, сградите във фона и всички фигури напълно съвпадат със съответната сцена от шампата Св. Йоан Предтеча с житийни сцени, изпълнена през първата четвърт на XIX в. на Света гора⁴². Благовещението е леко модифицирано в сравнение с гравюрата на Григорий шампар 1842 г.⁴³, но че тя е използвана от Данаил говорят редица детайли – разположението на прозорците и колонадата във фона, масата и креслото с барокови форми. В шампата Богородица е коленичила, а в стенописа е права, но също със скръстени пред гърдите ръце. Промените във фигурата на архангел Гавриил са само в посока на по-голяма декоративност в одеждите.

Интересно изображение на светите Кирил и Методий намираме в стенописите на копиловската църква. Двамата са представени като монаси. Кирил държи кръст и свитък с текст: „Слава тебе Боже...”, а Методий държи перо и свитък с азбуката. Надписът между двете фигури гласи: „Моравски учители”. Правят впечатление облеклото, атрибутите и надписът. Сред безбройните образи на двамата славянски просветители сравнително рядко и двамата са представени като монаси (най-

⁴⁰ Папастрати № 227, 228.

⁴¹ Гергова, И. *Възрожденско изкуство в Михайловградски окръг*, ил. 5, 7.

⁴² Папастрати № 271.

⁴³ Папастрати № 145.

12. Стенопис в хана на Йован Мицов в с. Бели Мел, Чипровско. 1878 г.

често или Методий, или и двамата са облечени като архиереи). Подобно представяне на Кирил и Методий като монаси намираме в творби на самоковски зографи от Доспейския род: стенописите на Захари Зограф в църквата на Троянския манастир (1847)⁴⁴, икона на Станислав Доспевски в софийската църква „Св. Неделя“ (1867)⁴⁵, икона в Рилския манастир от Иван Доспевски (1885)⁴⁶. Перото в ръката на Методий и текстът на свитъка на св. Кирил вероятно са инвенция на зограф Данаил. Не мога да посоча паралел и на надписа „моравски учители“. Във всеки случай поне от средата на XIX в. подробностите от живота на двамата светци и специално тяхната моравска мисия са били достатъчно добре известни. В сравнение с обичайните надписи: „Просветители/учители на славяните/българите“ този надпис е много по-конкретен и близък до историческата истина. Образите, които рисува зограф Данаил, са твърде характерни и лесно разпознаваеми. Лицата са издължени, със заострени брадички. Фигурите в иконите са добре пропорционирани, а в стенописите по-често са скъсени. Специфично е оформянето на фоновете на светците в цял ръст в стенописите, където зографът рисува детайлни или по-пестеливи пейзажи. Данаил има особена склонност към бароковия по тип орнамент, който запълва пространствата около медальоните в долната част на иконостасите, лозниците, както и

свободните от изображения площи в стенописните ансамбли.

Интересен е и опитът на Данаил Щиплията в светската живопис. В село Бели Мел, където е правил икони, той изпълнява стенопис в един хан. Два лъва в хералдични пози са стъпили върху медальон с надпис: ”анъ на Юванъ Мицовъ направисе во лето на 1878”⁴⁷. За съжаление стенописът не е запазен. На архивната фотография се вижда, че зад лъвовете са продължавали орнаментални композиции.

Данаил от Щип не принадлежи на някоя художествена школа или зографска фамилия, което е определящо за постепенното оформяне на художествените му възгледи и творчески метод. Той работи сам, без да има на разположение богати семейни архиви, нито подкрепа и помощ от свои близки зографи, при това дълги години е откъснат от своите родни места. Това го поставя в особена ситуация – лишен от родови традиции и ресурси, но и по-свободен от тях. Както изглежда, от първоначалното си обучение зографът запазва непроменен предимно начина, по който изгражда човешката фигура. Във всичко останало – иконографски репертоар, иконография на сцени и образи, той непрестанно се учи от видяното и се развива. В продължение на близо 20 години зограф Данаил Щиплията е един от най-търсените

⁴⁴ Божков, А. *Изображенията на Кирил и Методий през вековете*. София, 1989, ил. 115.

⁴⁵ Пак там, ил. 127

⁴⁶ Пак там, ил. 162

⁴⁷ Сградата и стенописът не са запазени. За архивната фотография благодаря на Милан Миланов. Макар стенописът да не е подписан, струва ми се, че авторството на Данаил може да се счита за сигурно, като се има предвид шрифта на надписа, както и че по това време в района не пребивава друг зограф.

майстори в северозападна България. Той създава и утвърждава един тип иконостас с богата иконографска програма, знанията за който очевидно не е донесъл от родните си места. Както много свои събратя, той използва редовно графични изобра-

жения като модели, които често преработва. Едно бъдещо пълно документиране на творбите на Данаил от Щип и техният анализ биха дали възможност да се напише монографично изследване на този наглед скромнен, но твърде интересен зограф.

Иванка ГЕРГОВА

Институт за историја на уметноста при БАН, Софија

ЗОГРАФ ДАНАИЛ ШТИПЈАНЕЦОТ

Резиме

Зографот Данаил од штипско Ново Село е роден во 1830 или 1840 г. Не е познато од кого ја научил зографската вештина. Од 1865 до 1879 г. тој работел во северозападна Бугарија, првенствено во Чипровци и во соседните села. Објект на истражување се неговите дела во тој регион.

Данаил во северозападна Бугарија создал неколку иконостаса со богата иконографска програма: со развиениот циклус од историјата на Адам и Ева и со неколкуте реда икони, освен традиционалните, во центарот вклучува

и пророчки редови со Богородица, сигнирана како "Знамение на небото". Развиениот циклус од Создавањето веројатно е преземен од тревненските споменици, додека редот со пророците и епитетот на Богородица изгледаат како да се под влијание на руската традиција. Зографот во својата работа на иконите и фреските користел графика од книгата на Христофор Жефарович "Опишување на Ерусалим", како и некои светогорски книжни икони. Тој создал редица оригинални иконографски решенија.

Ivanka GERGOVA

Institute of Art Studies at the Bulgarian Academy of Science, Sofia

THE ICON PAINTER DANAIL SHTIPLIYATA

Summary

The icon painter Danail from Novo Selo in the region of Shtip was born probably in 1830 or 1840. We do not know from whom he learned the art of icon painting. Since 1865 until 1879 he worked in the region of North-West Bulgaria, mainly in Chiprovtsi and the neighboring villages. That region is a field for research of his works.

In the region of North-West Bulgaria Danail makes a number of iconostasis having rich iconographic program: with an unfolded cycle from the story of Adam and Eve, and a few registers of icons, which apart from the traditional ones, include also the

prophetical registers with the Virgin Mary signed as an „Omen from the sky” in the center. The unfolded cycle from the Creation was probably taken from the Tryavna records, while the prophetical register is the epithet of the Virgin Mary, seem to have been influenced by the Russian tradition. The icon-painter had used in his work the upper icons and fresco prints from the book of Christophor Jefarovitch „Presentation of Jerusalem”, as well as some Mount Athos engravings. He had devised a number of original iconographic findings.